

KNYGŲ RECENZIJOS / RECENZJE KSIĄŻEK

METAFORŲ DŽIUNGLĖSE: G. LAKOFFO IR
M. JOHNSONO KŪNIŠKOJI FILOSOFIJA¹

Jurga Cibulskienė

George Lakoffas, garsus Kalifornijos Berkeley universiteto lingvistikos profesorius ir Markas Johnsonas, Oregono universiteto filosofijos katedros vedėjas, vėl kartu išleido naują knygą, pavadintą *Philosophy in the Flesh. The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought*. Knygos pavadinimas šokiruojantis. Angliškas žodis „flesh“ reiškia ir „kūną“, ir „mėsą“. Tad į lietuvių kalbą ši pavadinimą galima versti ir *Mėsiškoji filosofija*. Kodėl autoriai nepasitenkino „neutralesniu“, paprastesniu kūną ir kūniškumą apibūdinančiu žodžiu „body“? Ar šokiruojantis žodis „flesh“ nėra pavartotas vien reklamos tikslais? O gal ji pavartoję autoriai norėjo kūniškumą akcentuoti taip stipriai, kad neatsirastų nė vieno žmogaus, kuris to nepastebėtų?...

Daugiau nei dvidešimt metų prabėgo nuo pirmosios Lakoffo ir Johnsono kartu parašytos studijos *Metaphors We Live By*, kur metaforai suteikė stiprias kognityvines galias. „Mūsų įprastinė konceptuali sistema, kurios terminais mes mąstome ir veikiame, yra iš esmės metaforiška savo prigimtimi“, teigė knygos autoriai. Dvidešimt metų atskirai plėtoję konceptualios metaforos teoriją, Lakoffas ir Johnsonas savo naujojoje knygoje vėl kartą pateikia naujausius, daugiau nei dvidešimt metų trukusius konceptualios metaforos tyrimus. Taigi, kas pasikeitė per tuos metus?

Pirma, ankstesniuose darbuose jie tik atkreipė dėmesį, jog konceptai yra iš *dalies* metaforiškai struktūruoti. Naujame darbe jau *ryškus* tiesioginės ir metaforinės reikšmių skyrimas. *Antra*, šioje knygoje pastebimas svarbus poslinkis nuo kultūriškai apspręstos prie biologiškai apspręstos pozicijos. 1980 metais išleistoje knygoje au-

toriai akcentavo dviejų kultūrų metaforinių sistemų opoziciją. Pirmojoje kultūroje, t. y. judėjimo krikščioniškoje, ginčas suvokiamas karo terminais, antrojoje – hipotetinėje – ginčas suvokiamas šokio terminais. Naujame darbe autoriai pateikia *ikūnijimo hipotezę* (embodiment hypothesis), teigiančią, jog bet kuri konceptuali sistema, kurios terminais mąstome ir veikiame, yra apspręsta kūno bei smegenų veiklos ir funkcionuoja jų dėka. *Trečia*, autoriai pabrėžia, kad metafora yra ne tik įsigėrusi į mūsų kasdieninę kalbą, mintis bei elgesį, bet ji veikia net tuomet, kai mes bandome kritiškai įvertinti savo mąstymą, t. y. tuomet, kai mąstome apie savo mąstymą.

Aptariamoje knygoje Lakoffas ir Johnsonas kognityvinės lingvistikos teoriją taiko filosofijai, taip bandydami kritiškai įvertinti tradicinę filosofiją iš kognityvinio mokslo pozicijų. Dėl to ši knyga įdomi ir filosofams, ir lingvistams, ir besidomintiems kognityvinio mokslo raida. Knyga sudaryta iš keturių dalių. Pirmosiose trijose autoriai pateikė savo požiūrius į kai kuriuos kognityvinio mokslo ir filosofijos sankirtos klausimus, o ketvirtojoje juos apibendrino.

Pirmojoje dalyje Lakoffas ir Johnsonas pateikia tris svarbius, kaip jie teigia, pastaraisiais metais mokslo įrodymus teiginius apie žmogaus mąstymo mechanizmą ir principus:

*protas yra ikūnytas;
mintys yra dažniausiai nesąmoningos;
abstraktūs konceptai yra daugiausiai
metaforiški (p. 3).*

Šiais teiginiais autoriai, jų požiūriu, meta iššūkių tradicinei filosofijai. Remdamiesi ikūnijimo hi-

¹ LAKOFF, George; JOHNSON, Mark. *Philosophy in the Flesh. The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought*. New York, 1999.

poteze, jie bando parodyti, kad tradicinėje filosofijoje konceptualių reikšmių, objektyviai atspindinčių išorinį pasaulį ir apibrėžiamų būtinų bei pakankamų sąlygų terminais, suvokimas yra klaidingas. Jų nuomone, pagrindiniai mūsų konceptai neatspindi ir neatitinka objektyvaus pasaulio, jie yra interaktyvūs. Jei tradicinis filosofinis požiūris, skiriantis protą ir kūną, būtų teisingas, tuomet turėtų būti griežtas pasaulio patyrimo atskyrimas nuo pasaulio konceptualizacijos. Įkūnijimo hipotezė Lakoffas ir Johnsonas grindžia naujaisiais neuromodeliavimo tyrimais, kurie, pasak autorių, rodo, jog tos pačios neurostruktūros, kurios atlieka sensomotorines funkcijas, gali atlikti ir konceptualias užduotis. Autoriai konkrečiai parodo, kaip kūnas bent iš dalies lemia konceptualias struktūras, aiškina, koku būdu kūniška patirtis struktūroja sudėtingus ir abstrakčius konceptus metaforų pagalba. Jei dar prieš 20 metų kognityvinės lingvistikos specialistai negalėjo tiksliai atsakyti, koks yra metaforinio mąstymo mechanizmas, tai dabar Lakoffas ir Johnsonas, remdamiesi atliktais tyrimais, teigia, kad jau egzistuoja preliminarūs atsakymai, ir šie atsakymai siejami būtent su pirminėmis ir sudėtingomis metaforomis. Jų teiginiai apie metaforos prigimtį, struktūrą ir veikimo būdą, kaip jie sako, buvo patvirtinti tyrimais įvairiose mokslo srityse. Pirminė metafora, pasak autorių, yra paaiškinama keturių skirtingų, bet tarpusavyje koreliuojančių teorijų. Siekiant paaiškinti metaforinio mąstymo mechanizmą, jie sintezuoja Ch. Johnsono, J. Grady, S. Narayanano ir M. Turnerio bei G. Fauconnier teorijas.

Johnsonas pasiūlė konfliktacijos (sujungimo) teoriją, aiškinančią mokymosi procesą. Teorijos esmę sudaro manymas, kad maži vaikai dažnai savo subjektyvius (ne sensomotorinius) patyrimus ir sprendimus sujungia su sensomotorine patirtimi. Jie, pavyzdžiui, subjektyvų meilės patyrimą sutapatina su sensoriniu šilumos patyrimu. Motinos kūno šiluma tapatinama su jos meile. Šis vaiko raidos periodas pavadintas sujungimo (konfliktacijos) periodu – jo metu asociacijos automatiškai gimsta, sąveikaujant dviem skirtingoms sritims. Vyresnis vaikas (vadinamajame diferen-

cijacijos periode) jau pats geba skirti šias dvi sritis, bet dėl sričių sąveikos (cross-domain) atsiradusios asociacijos neišnyksta. Tos likusios asociacijos ir esančios ne kas kita, kaip konceptualių metaforų sąveikos. Todėl tolimesniame gyvenime tokie pasakymai, kaip „šilta šypseną“, „didelė problema“ ir „artimas draugas“ nekelia nuostabos.

Grady pirminės metaforos teorija teigia, kad visos sudėtingos metaforos turi „molekulinę“ sudėtį, t. y. jos sudarytos iš „pirminių metaforų – atomų“. Pirminė metafora turi minimalią struktūrą, kuri natūraliai, automatiškai ir nesąmoningai kyla iš kasdienės patirties per konfliktaciją, o jos metu dėl skirtingų sričių sąsajų gimsta asociacijos. Sudėtingos metaforos atsiranda konceptualaus susiliejimo (blendingo) pagalba.

Narayananas savo metaforos koncepciją grindžia neurologija ir ją vadina neurologine metaforos teorija. Konfliktacijos metu susidariusios asociacijos, jo požiūriu, yra neurologiškai realizuojamos tuo pat metu vykstančiose aktyvacijose, kurių rezultatas – tvirti ryšiai tarp neurologinių tinklų, apsprendžiančių konceptualias sritis. Šie ryšiai suteikia neurofiziologinį pagrindą iš šaltinio į tikslą orientuotoms aktyvacijoms, sukeliančioms metaforines pasekmes. Tam tikra neurologinių aktyvacijų seka A sukelia neurologinę aktyvaciją B. Jei B yra susijusi su neurologinio tinklo C junginiu, kuris charakterizuoja kitą konceptualią sritį, tai B gali aktyvuoti C. Tai ir sukelia metaforines pasekmes: B aktyvacija yra tiesioginis A padarinys, o C yra susijusi su B metaforiškai. Taigi, C aktyvacija yra metaforinis A aktyvacijos padarinys.

Fauconnier ir Turneris savoje konceptualaus susiliejimo (blendingo) teorijoje laikosi nuomonės, kad atskiros konceptualios sritys gali būti koaktyvuotos, tad tam tikromis sąlygomis tarp šių sričių gali susidaryti ryšiai, sąlygojantys naujas išvadas. J. Grady manymu, konceptualūs konvenciniai blendai susidaro tuomet, kai dvi ar kelios pirminės metaforos sujungiamos taip, kad sudarytų didesnes sudėtingąsias metaforas.

Sujungdami šias keturias teorijas, Lakoffas ir Johnsonas daro išvadą, kad žmonės šią didžiulę

pirminių metaforų sistema įsivaima automatiškai ir nesąmoningai, nuo pat kūdikystės paprasčiausiai gyvendami kasdieniškame pasaulyje. „Mes kito pasirinkimo neturime, – teigia autoriai. – Žiūrint kaip konfliktacijos periodo metu susiformuoja neurologiniai ryšiai, taip natūraliai mes ir mąstome, vartodami šimtus pirminių metaforų“ (p. 47).

Empiriniai įrodymai, kad kūnas ir smegenys formuoja mūsų patirtį ir konceptualias sistemas, pasak Lakoffo ir Johnsono, leidžia kurti alternatyvias metodologines prielaidas naujam požiūriui ir į filosofiją bei joje keliamus klausimus.

Knygos antroje dalyje akcentuojama opozicija „empirinis atsakingumas“ – „apriorinės filosofinės prielaidos“ (p. 551). Pasirinkę metodologiniu atsparos tašku „empirinį atsakingumą“, Lakoffas ir Johnsonas nagrinėja pagrindinius filosofinius konceptus ir idėjas (laikas, įvykiai ir priežastys, protas, žmogus, moralė ir t. t.), atskleisdami juose esančias konceptualiąsias metaforas. Jie įrodo, kad filosofai dažnai nesuvokia, jog pagrindinius filosofinius konceptus struktūruoja būtent konceptualiosios metaforos. Pavyzdžiui, autoriai analizuoja, kaip svarbiausios kūno patirtys (sensorika ir judėjimas) tampa esmingomis tokioms abstrakčioms sąvokoms, kaip laikas, priežastingumas ar įvykiai.

Trečiojoje knygos dalyje autoriai pateikia filosofinių teorijų rekonstrukciją iš kognityvinio mokslo pozicijų. Tai daroma analizuojant metaforinę filosofinių teorijų kalbą ir tas teorijas kritiškai vertinant. Kognityvinės rekonstrukcijos susilaukė graikų natūrfilosofai (Talis, Anaksimandras, Herakleitas ir t. t.), Platono idealizmas ir Aristotelio realizmas. Pirmojo filosofiją autoriai sieja su metaforą ESMĖS YRA IDĖJOS, o antrojo – IDĖJOS YRA ESMĖS. Analogiškai – pasitelkiant filosofinės kalbos metaforų analizę – kritiškai analizuojamos ir rekonstruojamos Švietimo amžiaus filosofinės sistemos, pradedant Dekartu. Rekonstruodami Kanto moralės filosofiją, Lakoffas ir Johnsonas pateikia keturių metaforinių idėjų sintezę: a) liaudišką *esmės* teoriją; b) *griežto* šei-

mos *tėvo* teorija; c) liaudišką *psichologijos* teoriją; d) *vyriskos šeimos* metaforą. Ši sintezė, pasak autorių, esanti Kanto kategorinio imperatyvo pagrindas. Autoriai nemaža dėmesio skiria ir šiuolaikinei analitinei filosofijai. Jie ją tradiciškai diferencijuoja į kasdienės ir formaliosios kalbos filosofiją. Kasdienės kalbos filosofiją autoriai traktuoja kaip kognityvinės lingvistikos pirmąją. O formaliosios kalbos filosofija suvokiama tik kaip filosofija, modeliuojanti kalbą įprastinėmis teorinėmis prielaidomis. Ją atitinka metafora MINTIS YRA KALBA. Lakoffas ir Johnsonas pripažįsta, jog bet kioje kalbos teorijoje yra tam tikri idealizavimo aspektai, tačiau nesutinka su tais analitinės filosofijos atstovais, kurie šiuos idealizacijos aspektus paverčia grynai formaliais, atskiriančiais kūną nuo proto.

Lingvisto ir filosofo parašytas veikalas *Philosophy in the Flesh* sulaukė ne tik didžiulio dėmesio, bet ir rimtos kritikos. Autoriai kaltinami bandymu perrašyti filosofijos istoriją, nesilaikant pačio istoriškumo principo. Jie kritikuojami, kad visiškai atmeta *a priori* principą ir remiasi tik empirika, manydami, kad empiriniai duomenys nuo *a priori* prielaidų yra nepriklausomi. Jie yra kritikuojami ir dėl to, kad nepakankamai logiškai ir įtikinamai argumentavo įkūnijimo principą ir iš jo plaukiančius filosofinius padarinius. Be to, posūkis nuo kultūros lemiamų dalykų link psichomotorikos sukėlė stiprių abejonių net kai kuriems gamtos mokslų specialistams. Šią kritiką taikliai apibendrino filosofas C. Romano: „Filosofinės revoliucijos savo bandymu kalbėti per greitai ir už mus visus primena politines. Mokslas gali spręsti įvairias neurologinio priežastingumo paslaptis, tačiau tik kultūra gali paaiškinti, kaip skaičiai ir chemija yra susiję su žodžiais ir konceptais, kuriuos mes vartojame. Nors ši knyga ir labai įdomi, bet ji pateikia tokias priežastis, kurių priežasčių pati nežino.“²

Nežiūrint įvardintos ir kitos esamos bei galimos kritikos, šis kapitalinis veikalas palieka gilų įspūdį jau vien dėl savo „revoliucingumo“, „re-

² ROMANO, C. Have we Reason to believe? In *Nation*, 1999, Vol. 269, Iss. 6.

vizionistinės dvasios”. Galima autoriams pritarti, galima su jais kategoriškai nesutikti, tačiau pabrėgti to, jog jų darbas skatina mąstyti ir naujai įvertinti tradicines vertybes, matyt, neįmanoma.

Be jokios abejonės, ji vertinga lingvistams, susiduriantiems su metaforos problemomis, ne ma-

žiai vertinga besidomintiems kognityvine psichologija bei kognityviniu mokslu. O skaitantiems ją filosofams ims... galvą skaudėti – revizionizmas patrauklus tik patiems revizuojantiems. Bet juk ir patys filosofai teigia, jog tiesos paieškos vyksta abejonių džiunglėse...

ANONSAI/ZAPOWIEDZI

2004 metų gegužės 6–7 d.d. Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas ir Europos humanitarinio universiteto Minsko “Amerikos studijų centras” organizuoja (skelbia) tarptautinę konferenciją **TEKSTAI IR KONTEKSTAI: KALBOS JUDESYS**. Plenarinių bei sekcijų posėdžių metu ketinama teksto ir konteksto sąveiką tirti tarpdisciplininio požiūriu, todėl dalyvauti kviečiami įvairių mokslo sričių atstovai: literatūrologai, lingvistai, kultūrologai, edukologai, istorikai, filosofai, sociologai, psichologai ir kt. Konferencijos tikslas – aptarti teksto prasmės formavimosi ir skleidimosi procesą sinchroniniu, diachroniniu bei panchroniniu aspektu, mikrokonteksto ir makrokonteksto įtaką grožinio ir kitų tipų teksto suvokimui, tirti prasmės formavimosi lingvistinę raišką ir judesio hermeneutiką.

Mokslinės-metodinės konferencijos kryptis: metodologiniai suvokimo aspektai (hermeneutika, semiotika, fenomenologija, analitinė filosofija, psicholingvistika ir kt.); teksto prasmė recepcinės estetikos požiūriu; teksto supratimo strategijų istorinė kaita; lingvistiniai prasmės aspektai; informacijos amžius: technologijų ir teksto sąveika; istorinio konteksto vaidmuo teksto suvokimo strategijoje. Pranešimus galima skaityti lietuvių, anglų, vokiečių, rusų ir prancūzų kalbomis.

Konferencijoje skaitytų pranešimų pagrindu numatoma parengti ir išleisti recenzuojamą straipsnių rinkinį.

Smulkesnę informaciją galima gauti šiais el. pašto adresais: *daiva.aliukaite@vukhf.lt* ir *laima.vaituleviciute@vukhf.lt*

Organizacinio komiteto vardu –
Jadvyga Krūminienė

20–21 сентября 2004 г. в Институте славянской филологии Свентокшиской академии им. Яна Кохановского в Кельце состоится V Международная научная конференция **Язык, литература и культура России в XXI веке – теория и практика**.

Во время пленарных и секционных заседаний предлагается обсудить следующие проблемы. В *лингвистической секции*: современный русский язык – столкновение традиций и новых тенденций; современный русский публичный дискурс – культура, политика, бизнес, наука, искусство; русский язык и межкультурная коммуникация – иссле-

дование языковой картины мира. В *литературоведческой секции*: традиции и новаторство в русской литературе – культурный аспект, проблематика, поэтика; русская литература в перспективе начала XXI века – анализы и интерпретации; русская литература в эмиграции. В *секции глоттодидактики и транслатологии*: Лингводидактические и лингвокультурологические проблемы обучения русскому языку как иностранному; Межкультурная коммуникация и перевод: актуальные проблемы транслатологии. Рабочие языки конференции: русский и польский.

Заявки на участие в конференции прини-